

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

В. І. ПЕРЕБИЙНІС, доктор економічних наук;
В. І. ГАВРИШ, доктор економічних наук; **Ю. В. ПЕРЕБИЙНІС**
(Вищий навчальний заклад Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»)

Анотація. Сільські території як місце проживання сільського населення, складова екосистеми країни, сфера діяльності аграрного сектора відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку держави. Мета статті – аналіз стану соціально-економічного розвитку сільських територій і обґрунтування напрямів удосконалення державного регулювання розвитку сільських територій. Соціально-економічний розвиток сільських територій стримується недостатнім рівнем доходів сільського населення та соціально-культурної інфраструктури, недосконалим державним регулюванням розвитку сільських територій. Для удосконалення державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій має бути розроблена загальнодержавна програма, що ґрунтується на основі програмно-цільового підходу.

Ключові слова: державне регулювання, соціально-економічний розвиток, сільські території.

Сільські території держави є важливими з огляду на їх системоутворюючу роль у розвитку не лише аграрного сектора національної економіки, але і як місця проживання сільського населення, складову екосистеми країни. Одним із інструментів забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій є державне регулювання.

Питанням соціально-економічного розвитку сільських територій присвячені праці Р. П. Косодія [1], А. В. Лісового [2], О. І. Павлова [3], О. П. Славкової [9], інших дослідників, а також авторські публікації [4–6].

Метою статті є аналіз стану соціально-економічного розвитку сільських територій і обґрунтування напрямів удосконалення державного регулювання сільських територій.

У науковій літературі подаються чисельні тлумачення поняття «сільські території». Одне із найбільш повних визначень належить К. Ешли та С. Максвелу, які використали багатокритеріальний підхід, визначаючи сільські території як простір, де людські поселення та

інфраструктура мають лише невелику частку ландшафту; природне середовище, де домінують пасовища, ліси, гори та пустелі; поселення з низькою густотою (близько 5–10 тис. осіб); місця, де більшість людей працюють у сільському господарстві; територію, де ціна землі є відносно низькою; місцевість, що характеризується високими транзакційними витратами, пов'язаними із великими відстанями від міст і незадовільною інфраструктурою [1].

Сільська місцевість, на наш погляд, характеризується, зокрема, значною кількістю сільського населення. Регіони нашої держави за питомою вагою сільського населення доцільно згрупувати в три групи (табл. 1).

Області з найвищою питомою вагою сільського населення (від 52,2 до 62,8 %) представлені Заходом України (6 областей), серед них – Закарпатська (62,8 %), Чернівецька (57,5 %), Івано-Франківська (56,6 %). На противагу їм найменша питома вага сільського населення (від 9,4 до 22,9 %) у промислових регіонах Південного Сходу України (5 облас-

Таблиця 1

Групування областей України за питомою вагою сільського населення (станом на 01.01.2013 р.)

Питома вага сільського населення, %		
9,4–22,9	32,1–44,5	52,2–62,8
Кількість регіонів		
5	14	6
Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області	АР Крим, Вінницька, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Полтавська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області	Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України [10, с. 19].

тей), серед них – Донецька (9,4 %), Луганська (13,2 %), Дніпропетровська (16,5 %) області.

Аналіз вікової структури постійного населення України за місцем проживання свідчить, що 66,0 % сільського населення мають вік від 15 до 64 років (проти 72,4 % міського населення). Якщо вікові групи 0–14 років та 65 і більше років міського населення майже однакові (відповідно 13,6 та 14,0 %), то питома вага 65-річних і старшого віку сільських мешканців (18,0 %) вища за питому вагу дітей у віці до 14 років (16,0 %). Це свідчить, на наш погляд, про більш високі темпи старіння сільського населення порівняно із міським.

Для розвинених країни світу під впливом урбанізації характерна тенденція до зменшення кількості сільського населення. Не оминуло це й Україну, для якої впродовж останніх двох десятиріч ця тенденція спостерігається при загальному зменшенні наявного населення. Якщо за останні п'ять років населення країни скоротилося на 0,5 млн осіб, то сільське населення зменшилося на 0,3 млн осіб. Його питома вага скоротилася на 0,4 відсоткових пункти.

Статистичні дані свідчать, що станом на 01.01.2012 р. із загальної кількості сільського населення 16,0 % були віком до 14 років, 66,0 % – від 15 до 64 років, 18,0 % – 65 років і старше. Для міського населення ці цифри складають 13,6, 72,4 та 14,0 % відповідно. Аналіз вікової структури дозволяє зробити висновок про більшу питому вагу старших за віком мешканців на селі (проти міста). Досліджува-

ний період характеризувався певним зростанням кількості народження як загалом у країні, так і в сільській місцевості, зменшенням розлучень (особливо на селі). Незважаючи на такі позитивні зрушення, збільшення кількості народжених не дозволило переломити ситуацію зі зменшення населення, оскільки кількість померлих перевищує народжуваність на селі щорічно на 5–8 млн осіб (табл. 4).

Для зазначеного періоду характерним є зростання середньомісячного прожиткового мінімуму (з 607,5 грн у 2008 р. до 1032,67 грн за 9 місяців 2012 р.) і відповідно – збільшення середньодушових еквівалентних загальних доходів. Зокрема, за аналізований період кількість населення України із середньодушовим еквівалентним доходом понад 1920 грн на місяць зросла з 11,9 до 37,9 %. За цей же період квінтільний коефіцієнт фондів (співвідношення загальних доходів найбільш і найменш забезпечених 20 % населення) зменшився із 3,7 до 3,4 раза. Однак частка населення держави із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, зросла із 7,1 до 9,9 %.

Галузевий розрив в оплаті праці не міг не вплинути на рівень середньодушових еквівалентних загальних доходів упродовж 2008–2012 рр. Якщо жителів міських населених пунктів, доходи яких за 9 міс. 2012 р. становили понад 1920 грн на місяць, було 42,3 %, то сільських мешканців – лише 27,7 %. До речі, у сільській місцевості менша диференціація доходів, але частка населення із доходами,

що менші за прожитковий рівень, становила 13,9 % (проти 8,1 % у міських поселеннях).

Одним із головних джерел доходів населення є оплата праці зайнятих. Традицією для України (та й для колишніх Радянського Союзу і Російської імперії) є відставання оплати праці сільських трудівників від міських жителів. Досліджуваний період характеризувався зростанням середньомісячної номінальної заробітної плати працівників виду економічної діяльності «Сільське господарство, мисливство, лісове господарство» майже в 1,9 раза (проти 1,7 раза загалом стосовно економіки України).

Позитивною тенденцією є скорочення розриву в оплаті праці між сільськими й міськими працівниками. Якщо в 2008 р. рівень оплати праці зайнятих у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві становив 61,0 % до середнього рівня заробітної плати в Україні, то у 2012 р. – 68,6 %.

Структура сукупних витрат домогосподарств України свідчить про те, що в 2008–2012 рр. жителі міст і сіл витрачали в середньому 53,0–56,7 % на придбання продовольчих товарів (якщо в 2008 р. 53,0 % сукупних витрат, то за 9 міс. 2012 р. – 55,7 %). За цей період питома вага житла, комунальних продуктів і послуг зросла із 6,6 до 8,1 %.

Аналіз даних за 9 місяців 2012 р. свідчить, що у сільській місцевості витрати на продовольство та харчування становили 58,3 % сукупних споживчих витрат проти 54,6 % у міських поселеннях. Оскільки у переважній більшості сільських мешканців немає централізованого водопостачання, у тому числі гарячої води та каналізації, то рівень витрат на оплату комунальних послуг тут значно нижчий – 5,1 % сукупних споживчих витрат проти 9,3 % у міських поселеннях. Сільські жителі також менше коштів витрачають на непродовольчі товари та послуги, доступність яких у сільській місцевості значно гірша.

На обсяг прийнятого в експлуатацію житла вцілому, очевидно, вплинула економічна криза, що розпочалася у 2008 р. Не випадково, що лише через п'ять років (у 2012 р.) його обсяги практично зрівнялися. Впродовж досліджуваного періоду у сільській місцевості майже

щорічно введення в експлуатацію житла здійснювалося у менших обсягах, ніж у міських поселеннях. Зокрема, в 2012 р. прийнята в експлуатацію на селі загальна площа житла (на 1000 осіб населення) становила 93,0 % до рівня міських поселень, а кількість збудованих квартир – 68,2 %.

Утім, за нашими розрахунками, площа однієї введеної в експлуатацію квартири в 2012 р. становила в міських поселеннях 110 м², а в сільській місцевості – 150 м². Це пояснюється тим, що в сільських поселеннях переважно споруджуються індивідуальні будинки; до того ж, склад сільських сімей часто перевищує сім'ї, що мешкають у міських квартирах.

Аналіз рівня благоустрою сільських населених пунктів за 2008–2012 рр. вказує на суперечливі тенденції. Так, питома вага сільських поселень, що газифіковані тільки природним і зрідженим газом, за досліджуваний період зросла на 12,3 % (це зумовлено скороченням питомої ваги сільських населених пунктів, що газифіковані тільки зрідженим газом, на 13,0 %). Вибіркові опитування фахівців, що мають відношення до розвитку сільських територій, свідчать, що скорочення кількості сільських поселень, забезпечених водогонями та каналізацією, пояснюється зношуванням основного капіталу житлово-комунального господарства та нестачею фінансових ресурсів для розвитку мережі водогонів і каналізаційної мережі.

Одним із індикаторів рівня соціально-економічного розвитку сільської місцевості є прийняття в експлуатацію об'єктів соціально-культурного призначення. Аналіз тенденцій розвитку зазначеного індикатора за 2008–2012 рр. свідчить про відсутність його стійкості. Позитивна динаміка нарощування кількості об'єктів (місць у них) характерна для амбулаторно-поліклінічних закладів (239,2 %), дошкільних навчальних закладів (161,3 %), будинків-інтернатів для громадян похилого віку та інвалідів (136,0 %). Водночас у 2012 р. у сільській місцевості відбулося збільшення кількості ліжок у лікарняних закладах на селі.

Важливим чинником розвитку сільських територій є енергетичний чинник. Енергетичну

проблему в сільській місцевості тривалий час розв'язували виключно за рахунок місцевих ресурсів. Як свідчать очевидці, в 40–60-х рр. минулого століття опалення садиб у багатьох місцевостях Степу і Лісостепу здійснювалося виключно шляхом спалювання соломи, сухих стебел соняшника, кукурудзи, листя чи голок хвойних порід, у Поліссі – торфу.

Проблема низької диверсифікації газопостачання України, у тому числі сільських населених пунктів, має своє коріння в радянських часах за наявності великих покладів природного газу в колишньому СРСР. Думка далекоглядних учених і політиків, які вже тоді відчували небезпеку орієнтації народного господарства та житлово-комунального господарства на одне джерело – природний газ, не була почута, не була врахована можлива альтернатива – повніше використання для опалення електроенергії (можливо, завадили дискусії, пов'язані з чорнобильською катастрофою).

В умовах наявності фактично одного джерела газопостачання Україні слід передбачити заходи щодо енергозабезпечення сільської місцевості на випадок проблем із логістикою газу, адже поставки газу в Україну та ЄС були припинені взимку 2006 р. і 2009 р., у Білорусь – взимку 2004 р. і 2006 р. Не виключене використання такої «енергетичної зброї» і в майбутньому.

На державному рівні (через місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування) варто формувати комплексні програми енергозабезпечення та енергозаощадження у сільській місцевості, які б передбачали, по-перше, утеплення житлових будинків (до речі, такі заходи використовувались на селі до початку суцільної газифікації); по-друге, переведення опалення помешкань із газу на тверде паливо (вугілля, торф, дрова та ін.). Зокрема, для генерації тепла котельні можуть використовувати палети (гранули з тирси, стружок, відходів сільського господарства, які мають високу тепловіддачу і дешевші за природний газ), брикети із деревини, які успішно використовуються в Західній Європі, а також інші альтернативні види енергоресурсів. Очевидно, програмні заходи мають бути підкріплені не лише відповідною роз'яснювальною робо-

тою серед населення, але й мотиваційними заходами, у тому числі фінансового характеру.

Одним зі способів соціально-економічного розвитку сільських територій є формування самодостатніх (зокрема у фінансовому плані) територіальних громад. Міністерством аграрної політики і продовольства України 2010 р. затверджено Галузеву програму соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельного проекту «Нова сільська громада»), спрямовану на формування та реалізацію демонстраційних програм соціально-економічного розвитку п'яти сільських територіальних громад у п'яти регіонах України: у Житомирській області (Полісся), Івано-Франківській області (Карпатський регіон), Черкаській області (Наддніпрянина), Донецькій області (Донбас) та в Криму [7].

Критерії оцінки стану соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад для участі у Галузевій програмі такі: адміністративно-територіальний устрій, соціально-демографічна ситуація, площа сільськогосподарських угідь, розвиток економіки, забезпеченість об'єктами соціальної інфраструктури, благоустрій сіл, наявність суб'єктів соціального обслуговування територіальних громад, екологічна безпека та забрудненість, наявність органів самоорганізації населення й об'єднань громадян, фінансове забезпечення розвитку місцевих бюджетів сільської територіальної громади, участь господарюючих суб'єктів у розвитку сільської територіальної громади [8].

Загалом, позитивно оцінюючи кроки щодо вдосконалення державного регулювання розвитку сільських територій, варто зазначити таке: зазначена проблема, на наш погляд, має загальнодержавне, а не відомче, галузеве значення. Багато зі складових розвитку сільських територій (фінансування розвитку, соціальна інфраструктура, соціальне обслуговування населення, екологічна безпека), на наш погляд, виходять за межі компетенції одного відомства, яким є Міністерство аграрної політики і продовольства України. Слід врахувати й те, що, по-перше, в сільській місцевості проживають не лише працівники сільського господарства, але й інших галузей економіки. По-

друге, значна частина випускників сільських шкіл, поповнює трудові ресурси інших галузей економіки, тому після закінчення спеціальних навчальних закладів на село вже не повертається.

Одним із напрямів удосконалення державного регулювання розвитку сільських територій, на наш погляд, є застосування програмно-цільового підходу. Очевидно, координатором розробки відповідних програм має бути Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, а до формування програми мають залучатися інші міністерства й відомства, наукові установи НАНУ та НААНУ, вищі навчальні заклади.

Отже, серед першочергових напрямів державного регулювання соціально-економічного розвитку сільських територій варто виокремити такі:

- удосконалення державного регулювання доходів сільського населення, зокрема, оплати праці сільськогосподарських працівників, підвищення їх рівня до середнього по країні;
- розробка й реалізація державних програм із розвитку соціальної інфраструктури сільських територій, благоустрою сільських населених пунктів;
- формування місцевими державними адміністраціями комплексних програм енергозабезпечення та енергозаощадження у сільській місцевості;
- застосування програмно-цільового підходу як інструмента державного регулювання розвитку сільських територій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Косодій Р. П. Проблеми сільського розвитку в умовах глобалізації / Р. П. Косодій // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 132–137.
Kosodiy R. P. Problemi silskogo rozvitku v umovah globalizatsiyi / R. P. Kosodiy // Ekonomika APK. – 2009. – № 4. – S. 132–137.
2. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій : монографія / А. В. Лісовий. – К. : Дія, 2007. – 400 с.
Lisoviy A. V. Derzhavne reguluyannya rozvitku silskih teritoriy : monografiya / A. V. Lisoviy. – K. : Diya, 2007. – 400 s.
3. Павлов О. І. Сільські території як об'єкт суспільних інтересів / О. І. Павлов // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 123–128.
Pavlov O. I. Silski teritoriyi yak ob'ekt suspilnih interesiv / O. I. Pavlov // Ekonomika APK. – 2011. – № 3. – S. 123–128.
4. Перебийніс В. І. Транспортно-логістичні системи підприємств: формування та функціонування : монографія / В. І. Перебийніс, О. В. Перебийніс. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2006. – 207 с.
Perebinyis V. I. Transportno-logistichni sistemi pidpriemstv: formuvannya ta funktsionuvannya : monografiya / V. I. Perebinyis, O. V. Perebinyis. – Poltava : RVV PUSKU. 2006. – 207 s.
5. Перебийніс В. І. Управління використанням трудових ресурсів на підприємствах : монографія / В. І. Перебийніс, Т. П. Житник. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 332 с.
Perebinyis V. I. Upravlinnya vikoristannyam trudovih resursiv na pidpriemstvah : monografiya / V. I. Perebinyis, T. P. Zhitnik. – Poltava : RVV PUSKU, 2008. – 332 s.
6. Перебийніс В. І. Формування доходів працівників підприємств : монографія / В. І. Перебийніс, Т. О. Сазонова. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 265 с.
Perebinyis V. I. Formuvannya dohodiv pratsivnikiv pidpriemstv : monografiya / V. I. Perebinyis, T. O. Sazonova. – Poltava : RVV PUSKU, 2008. – 265 s.
7. Про затвердження Галузевої програми соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад (модельного проекту «Нова сільська громада») [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства аграрної політики України від 1 черв. 2010 р. № 2890. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/fin56844.html. – Назва з екрана.
Pro zatverdzhennya Galuzevoyi programi sotsialno-ekonomichnogo rozvitku silskih teritorialnih gromad (modelnogo proektu «Nova silska gromada») [Elektronniy resurs] : Nakaz Ministerstva agrarnoyi politiki Ukrayini vid 1 cherv. 2010 r. № 2890. – Rezhim dostupu: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/fin56844.html. – Nazva z ekrana.

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/fin56844.html. – Nazva z ekrana.

8. Про затвердження критеріїв оцінки стану соціально-економічного розвитку сільських територіальних громад, складу комісії та Положення про неї [Електронний ресурс]: Наказ Міністерства аграрної політики України від 22 черв. 2010 р. № 342. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN57677.html. – Назва з екрана.

Pro zatverdzhennya kriteriyiv otsinki stanu sotsialno-ekonomichnogo rozvitku silskih teritorialnih gromad, skladu komisiyi ta Polozhennya pro neyi [Elektronniy resurs]: Nakaz Ministerstva agrarnoyi politiki Ukrayini vid 22 cherv. 2010 r. № 342. – Rezhim dostupu:

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN57677.html. – Nazva z ekrana.

9. Славкова О. П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика: монографія / О. П. Славкова. – Суми: СНАУ, 2010. – 330 с.

Slavkova O. P. Rozvitok silskih teritoriy: teoriya, metodologiya, praktika: monografiya / O. P. Slavkova. – Sumi: SNAU, 2010. – 330 s.

10. Україна в цифрах у 2012 році: стат. зб. / за ред. О. Г. Осауленка. – К.: Державна служба статистики України, 2013. – 248 с.

Ukrayina v tsifrah u 2012 rotsi: stat. zb. / za red. O. G. Osaulenka. – K.: Derzhavna sluzhba statistiki Ukraini, 2013. – 248 s.

В. И. Перебийнос, доктор экономических наук; **В. И. Гавериш**, доктор экономических наук; **Ю. В. Перебийнос** (Высшее учебное заведение Укоопсоюза «Полтавский университет экономики и торговли»). **Государственное регулирование социально-экономического развития сельских территорий.**

Аннотация. Сельские территории как место жительства сельского населения, составляющая экосистемы страны, сфера деятельности аграрного сектора играют важную роль в социально-экономическом развитии государства. Цель статьи – анализ состояния социально-экономического развития сельских территорий и обоснование направлений совершенствования государственного регулирования развития сельских территорий. Социально-экономическое развитие сельских территорий сдерживается недостаточным уровнем доходов сельского населения и социально-культурной инфраструктуры, несовершенным государственным регулированием развития сельских территорий. Для усовершенствования государственного регулирования социально-экономического развития сельских территорий должна быть разработана общегосударственная программа, которая базируется на основе программно-целевого подхода.

Ключевые слова: государственное регулирование, социально-экономическое развитие, сельские территории.

V. I. Perebyinis, Dc. Econ. Sci.; **V. I. Havrysh**, Dc. Econ. Sci.; **Y. V. Perebyinis** (Poltava University of Economics and Trade). **State regulation of social and economic development of rural areas.**

Summary. Rural areas as rural residence, a part of the ecosystem of the country, sphere of the agricultural sector activity, play an important role in social and economic development of the state. Analysis of the state of social and economic development of rural areas and study of fields for improving state regulation of rural development. Social and economic development of rural areas is constrained by insufficient income of the rural population and social and cultural infrastructure, insufficient government regulation of rural development. To improve state regulation of social and economic development of rural areas, a national program based on the program-based approach should be developed.

Keywords: state regulation, social and economic development, rural areas.